

Piirteitä Paavo Ruotsalaisen raamatunkäytöstä

JOHDANTO

Paavo Ruotsalaista käsittelevissä tutkimuksissa on usein viitattu Paavon innokkaaseen raamatunlukemiseen, esimerkiksi Bengt Jonzon: ”Kodissaan hän [Paavo] keskeytti monta kertaa päivässä työn, vieläpä kiireellisimpänäkin aikana, lukeakseen Sanaa ... Hänen kirjeissään on runsaasti lainauksia Pyhästä kirjasta ja raamatullisia viittauksia. Raamattu on hänelle aivan luonnostaan tuomari ja ojennusnuora hengellisissä asioissa.”¹ Jonzon korostaa sitä, miten tärkeä auktoriteetti ja armonväline Raamattu Paavolle oli.²

Tieteelliset mitat täyttävä tutkimus Paavon raamatunkäytöstä on kuitenkin vielä tekemättä. Syvimmälle Paavon raamatunkäyttöön näyttää toistaiseksi päässeen Olavi Tarvainen, joka monografiansa johdannossa asettaa – jos oikein ymmärrän – koko teoksen tavoitteeksi etsiä vastausta kysymykseen, ”mikä on Raamatun merkitys ja vaikutus Paavo Ruotsalaisen opinkäsitykseen.”³ Pääosin Tarvaisen tutkimus on kuitenkin systemaattinen, ja hän pyrkii osoittamaan, että Paavon opinkäsityksen keskiössä oli luterilainen käsitys uskonvanhurskaudesta. Tarvainen on koonnut suppean indeksin Paavon kirjeiden selkeistä raamatullainauksista.⁴ Lisäksi hän on laskenut, että kirjeissä on siteerattu Raamatua noin 50 kertaa ja Paavon puheita koskevassa muistitiedossa suurin piirtein saman verran. Nämä noin 100 sitaattia edustavat noin 80 eri raamatunkohtaa.

Tarvaisen arvio on, että lähdemateriaalin niukuuteen nähden ”on lukuja pidettävä runsaina ja myös monipuolisuutta osoittavina”. Hän kiinnittää huomiota myös siihen, että Paavon useimmin siteeraama raamatunkohta on Roomalaiskirjeen jae:

”Mutta joka ei työtä tee, vaan uskoo sen päälle, joka jumalattoman vanhurskaaksi tekee, hänen uskonsa luetaan hänelle vanhurskaudeksi.” (Room. 4:5)⁵ Roomalaiskirjeen ohella tärkeitä kirjoja Paavolle olivat Tarvaisen mukaan erityisesti Jesaja, Job, Heprealaiskirje ja Johanneksen ilmestys.⁶ Urpo Karjalainen esittää kritiikkiä tällaista raamatunkohtien esiintymistiheyteen perustuvaa argumentointia vastaan.⁷ Vaikka Paavo viittaa edellä mainittuun Roomalaiskirjeen jakeeseen ”kaiketi 8” kertaa, onko se paljon vai vähän jos säilyneitä kirjeitä on nykyisen käsityksen mukaan 93 ja ne sijoittuvat ainakin 22 vuoden ajalle? Objektivisen vertailukohdan löytäminen voi olla mahdotonta.

Paavon ”raamatukäsitykseen” viittaaminen ei ole harvinaista Paavoä käsittelevässä kirjallisuudessa, mutta koskaan sitä koskevien näkemysten tueksi ei esitetä kattavaa analyysiä. Kuvaava on esimerkiksi Martti Simojoen lyhyt kappale, jossa hän toteaa Paavon raamatunäkemyksen olleen pelastushistoriallisen ja Kristus-keskeisen sekä muistuttavan suuresti Lutherin käsitystä Raamatusta. Lisäksi Simojoki voi todeta: ”Paavolle Raamattu ei ole oppilauseiden kokoelma eikä jokin tiedonanto.”⁸ Yhtään viittausta Paavon kirjeisiin ei näiden toteamusten tueksi tarjota.

1 Jonzon 1937, 67–68.

2 Jonzon 1937, 68–70.

3 Tarvainen 1967, 13.

4 Tarvainen 1967, 143–147.

5 Kaikki lainaukset Raamatusta Paavon käyttämän vuoden 1776 käännöksen (Biblia) mukaan.

6 Tarvainen 1967, 136–137.

7 Karjalainen 2002, 33–34.

8 Simojoki 1977, 82.

Mielenkiintoinen on Petri Järveläisen teesi, ”että Paavo Ruotsalainen harjoitti bibliodraamaa.”⁹ Järveläisen mukaan Paavo omaksuu Paavalin roolin, ei pakanain, vaan talonpoikien apostolina. Fredrik Gabriel Hedberg¹⁰ saa Juudas Iskariotin ja Baalin profeettojen roolit, Paavon entisen ystävän Wilhelmi Niskasen¹¹ vaimo on Iisebel (Ilm. 2:20) ja Henrik Renqvist¹² yhdistetään 1. korinttilaiskirjeessä mainittuun seurakunnan sisäiseen kuppikuntaisuuteen.¹³

Tämän artikkelin tavoitteena on luoda pohjaa Paavon raamatunkäyttöä koskevalle tutkimukselle. Metodini on reseptio- ja vaikutushistoriallinen. Sen tarkoituksena on valaista toisaalta sitä, miten lukija antaa merkityksen tekstile (reseptio) ja toisaalta sitä, miten teksti itsessään on vaikuttanut. Suomeksi metodia on kattavimmin esitellyt Niko Huttunen. Huttusen mukaan tutkimus etenee kolmiportaisesti. Ensimmäisessä vaiheessa pyritään paikallistamaan tarkasteltavan lähteen raamatukytkenät intertekstuaalisen analyysin avulla. KytKentöjä voi olla hyvin monenlaisia alkaen täydellisistä lainauksista jaeviitteineen aina raamatullisen tyylin käyttöön. Kun raamatukytkenät on paikallistettu, seuraa reseptiohistoriallinen analyysi. Se keskittyy Raamatun käyttöön ja tulkintaan: millaisia merkityksiä kirjoittaja antaa kytkennöille? Miten ne tukevat kirjoittajan argumentointia ja/tai retoriikkaa? Tutkimuksen kolmannessa vaiheessa edetään vaikutushistorialliseen analyysiin: miten Raamatun teksti itse on vaikuttanut tulkintaan, toisin sanoen missä määrin tulkinta nousee välittömästi Raamatusta ja missä määrin taas tekstiä on reseption myötä karsittu ja valikoitu ja toisaalta rikastettu uudessa käyttöyhteydessä.¹⁴

Paavon kirjeiden osalta olennaisia kysymyksiä reseptio- ja vaikutushistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta ovat muun muassa seuraavat: Miksi Paavo viittaa Raamattuun kirjeitään sanellessaan? Mihin käännökseen/painokseen? Miten hän aktualisoi ajallisesti ja maantieteellisesti kaukaisessa kontekstissa syntyneen tekstin? Miten hänen oma historiallinen ja sosiokulttuurinen tilanteensa vaikuttaa tulkintaan? Miten muu hänen lukemansa kirjallisuus ohjaa tulkintaa? Näitä näkökohtia valaisien esimerkeillä, jotka valottavat kolmea Paavon

tulkintoihin vaikuttanutta seikkaa: 1. raamatunkäännös, 2. yhteiskunnallinen tilanne ja 3. tulkintatraditio. Lopuksi esittelen erityiskysymyksenä Paavon raamatuperusteluja hänen suhtautumiselleen polvirukoukseen.

RAAMATUNKÄÄNNÖKSEN VAIKUTUS

Paavon kerrotaan saaneen vuoden 1776 painosta olevan Raamatun sedältään.¹⁵ Sama Raamattu on mahdollisesti edelleen esillä Niilsjän Aholansaarensa. Sen nimiösivulla on seuraava omistuskirjoitus:

Paawali Ruotsalainen on Tämän kiirian oikia omistaia niilsjän pitäiästä ja tahkomäistä tässä kiiriasa seiso koko elämän tien salaisuus ia ytin ia siitä suurta ia Kallista salaisuutta eisatietä eikä ymmärtä [muut kuin] ne ioihen silmät on Awattu näkemän oman wiihelliäisytensä ei hyvätkä viisat –¹⁶

Aholansaaren Raamattu on Terhi Pursiaisen mukaan kulunut varsinkin Uuden testamentin lopusta. Erityisesti Johanneksen ilmestys on ”lähes puhkikulunut”.¹⁷

Esimerkiksi tapauksesta, jossa Paavon tulkinta on mahdollinen vain Biblian pohjalta, käy hänen kirjeensä Johan Fredrik Berghille¹⁸ kolmantena pääsiäispäivänä 1829. Paavo kehottaa vastaanottajaa ”julkisesti ja vasta-alkavaisten kuullen” vastustamaan (tarkemmin yksilöimättömiä, mutta todennäköisesti renqvistiläisiä) ”villihenkiä”. Paavo vaatii jonkinmoista ankaruutta kirjoittaen: ”Älä ole pehmiä heidän kanssansa, sillä Raamattu sanoo, ettei pehmiäin, eikä mielikielisten pidä Jumalan valtakuntaa perimän.”¹⁹ Paavo siis suoranaisesti perustelee ohjettaan Raamattuun vedoten (”sillä Raamattu sanoo”). Viittaus tuskin voi olla muualle kuin 1. korinttilaiskirjeen paheluetteloon: ”Älkäätkä eksykö; ei huorintekiäin, eikä epäjumalten palvelijain, eikä salavuoteisten, eikä pehmiäin, eikä miesten kanssa makaajain, Eikä varasten, eikä ahnetten, eikä juomarien, eikä pilkkaajain eikä raateliain pidä Jumalan valtakuntaa perimän.” (1. Kor. 6:9–10).²⁰

Sanalla ”pehmiä” on käännetty kreikan sana μαλακός, joka adjektiivina todella tarkoittaa ”pehmeää”. Paheluettelossa se tuskin voi tarkoittaa luonteen ”pehmyttä”, joka ilmenisi liiallisena lempeytenä tai suvaitsevaisuutena. Perinteisesti sen on

ajateltu olevan halventavansävyinen seksuaalikäyt-
tämiseen viittaava ilmaus.²¹ Tässä siis Paavon
käyttämä raamatunkäännös on sanatarkkuutensa
takia epätarkka. Paavon mainitsemille ”mielikieli-
sille” en kykene paikallistamaan raamatukytken-
tää – kyseistä sanaa (tai ylipäätään ilmaisua ”mielin
kielin” tai vastaavaa) ei löydy Bibliasta lainkaan.
Suomen kielen sanakirja vuodelta 1820 kääntää
”mielikielisen” latinan sanalla *blandiens* ”imartelija”
(verbistä *blandior* ”hyvällä; imarrella”).²² Latinan
sanalla *blandus* on myös ”pehmeiden” konnotaatio-
oita. Voisikin ajatella, että ”mielikielinen” olisi seli-
tys sanalle ”pehmiä” – ehkäpä se nousee tulkintatraditio-
sta. Siinä tapauksessa traditio olisi vaikuttanut
myös Paavon tulkintaan tässä kohden eikä syy löydy
pelkästään käännöksestä.

Kahdessa muussa kirjeessään²³ Paavo kehottaa
vastaanottavia pappeja viittaamalla kohtaan Jes. 58:1
”Huuda rohkiasti, älä säästä, korota äänes niinkuin
basuna, ja ilmoita minun kansalleni heidän ylitse-
käymisensä, ja Jakobin huoneelle heidän syntinsä.”²⁴
Tämä viittaus Jesajaan olisi sopinut myös aluksi mai-
nittuun J. F. Berghille suunnattuun kirjeeseen.

YHTEISKUNNALLINEN TILANNE RAAMATUNTULKINNAN SÄÄTELIJÄNÄ

Kirjeessä Julius Immanuel Berghille 10.3.1840 Paa-
vo varoittaa pitämästä suuria kokouksia:

Vaan te olette itse sen nähneet, kuinka usein maalli-
nen oppi pimitää sen salatun elämän Kristuksesa, ja minä
puhuin teillen silloin kuin yhdessä oltiin, että ei se ole hyö-
dyllinen pitää suuria kokouksia niin vaarallisessa tilassa,
moniaisten syiden tähden, niin hyvin luonnollisten kuin
hengellistenkin, vaan ei tämän puheen tähden kokonansa
takaperin jättää, niin kuin silloin puhuttiin Kuopiossa.²⁵

Paavo mainitsee, että suurten kokousten välttämisek-
si on sekä ”luonnollisia” että ”hengellisiä” syitä.
Edellisiin kuuluu maallisen ja kirkollisen esivallan
kielteinen suhtautuminen omin luvun järjestettyihin
kokouksiin. Jumalanpalveluksen luontoiset yksityi-
set hartauskokoukset oli kielletty konventikkelipla-
kaatilla, joka oli voimassa Suomessa 1726–1870. Tä-
män lain nojalla heränneitä pappeja ja talonpoikia
tuomittiin useilla käräjillä sakkoihin. Ensimmäinen

ilmianto, joka myös johti talonpoikien sakkoran-
gaistuksiin, tehtiin jo vuonna 1820. Paavo itse
tuomittiin tuntuviin sakkoihin Kalajoen käräjillä
1838–39 (lopullinen päätös Vaasan hovioikeudessa
1840).²⁶ Paavo itse mainitsee käräjäprosessit useassa
kirjeessä.²⁷ Matti Härköselä²⁸ Paavo kirjoitti:

Nyt alkaa aika niin vaarallinen olla, ettei nyt saa enää
kokouksia pitää; sillä keisari on tehnyt kovan päätöksen,

9 Järveläinen 1994, 54.

10 1811–1893. Kansallisbiografia: ”Kemiön kirkkoherra,
evangelisen herätysliikkeen perustaja, rovasti”.

11 Eleniuksen (2005, 15) sanoin Paavon ”pitkäaikainen,
vahva tukimies”, siirtynyt Iisalmesta Nivalaan. Kirkon-
kirjoista olen löytänyt vain vähän tietoja Niskasesta; hän
on avioitunut 1820 Anna Almin kanssa ja heille syntyi
yhteensä kahdeksan lasta 1821–42. Niskasen Nivalaan
siirtyminen näyttää tapahtuneen tämän jälkeen. Niska-
sen pojista Nivalassa kertoo Kares 1941, 204–207.

12 1789–1866. Kansallisbiografia: ”pappi, rukoilevaisten
johtaja, kirjailija”.

13 Järveläinen 1994, 61–64.

14 Huttunen 2010, 17–19, 24–26.

15 Pursiainen 1998, 548.

16 Pursiainen 1998, 550. Sanamuodon tarkisti puolestani
Aholansaareissa Kalle Hiltunen.

17 Pursiainen 1998, 551.

18 1795–1866. Pappi, jonka Kansallisbiografia tuntee ”Suo-
men pyhäkoulun isänä”. Toimi kirjeen vastaanottamisen
aikaan kappalaisena Nurmijärvellä (1826–1842).

19 JE 6, H-Y 2.

20 Myös Karjalaisen 2002, 42 mielestä viittaus on tähän
kohtaan ”[s]uoraa Raamatun sitaattia tavoitellen”.

21 Sanan tulkitsemisen vaikeudesta ks. Nissinen 1993, 438.

22 Kiitän Niko Huttusta huomioni kiinnittämisestä tähän
seikkaan.

23 Jonas Lagukselle 9.10.1848 ja Julius Immanuel Berghille,
ei päiväystä. Lagus (1798–1857) oli kirjeen kirjoittamisen
aikaan Pyhäjärven, aiemmin Ylivieskan kappalainen, joka
Kansallisbiografiassa esitellään yhtenä herännäisyyden
johtajakolmikosta Paavon ja N. G. Malmbergin ohella. J. I.
Bergh (1810–1878) puolestaan oli Johan Fredrik Berghin
(vrt. alaviite 18) nuorempi veli ja veljensä tavoin pappi.
Kansallisbiografian mukaan jätti heprean kielen ja kir-
jallisuuden dosentin toimensa yliopistossa 1839 ja siirtyi
lehtoriksi Kuopion lukioon vasta 1844. Kirjeen vastaanot-
tamisen aikaan J. I. Bergh lienee siis ollut vailla tointa.

24 JE 63, 73; H-Y 44, 79.

25 JE 26, H-Y 14.

26 Ylikangas 1979, 14–18, 25, 42–53.

27 JE 21, 22, 25, 28; H-Y 11, 12, 73, –.

28 Pielisjärven (nyk. Lieksan) Kontiovaarasta. Pielisjärven
kirkonkirjoissa mainitaan kastetuissa 25.2.1795 syntynyt
Mats, isä Olof Härkönen Kontiovaarasta. Vihittyjen luet-
telosta löytyy ”Matts Olai Härköin”, vaimo Sigrid Oino-
nen. Heille 1835 syntyneen lapsen kastemerkinnässä isä
on mainittu kuudennusmieheksi. (HisKi)

että joka nyt vaan kokouksia pitää, niin se pitää vietämän Siperiaan vankiuteen. Nyt on salainen käsky joka pitäjän kirkkoherralla ja nimismiehellä ympäri Suomenmaan, että antaa ilmi ne, jotka kokouksia pitävät. Sentähden, hyvä ystävä, lakkaa pois kokouksia pitämästä, ja julkisesti muualle reisuamasta, – –.²⁹

Missä määrin tilanne on vaikuttanut Paavon raamatuntulkintaan? Edellä mainittu kirje Berghille jatkuu näin:

Nyt näytän minä hengelliset syyt, mitä suurista kokouksista seuraa. Niissä tulee usein hempiä mieliset kristityt suruttomiksi ja pensiäksi siitä lohdutuksesta joka tavallisesti seuraa siitä. Ja niin tyytyvät lahjaan ja unhottavat usein antajan, ja vähittäin kadottavat viheliäisyyden tunnon, josta taas seuraa orjallinen pelko, joka synnyttää taas epäuskon.³⁰

Tätä ”hempiä mielisten kristittyjen” tilaa Paavo vertaa Pietarin käyttäytymiseen toisaalta Kirkastusuorella, toisaalta Getsemanessa (Matt. 17:4 par.; 26:40 par.):

Te näette itse Pyhästä Raamatusta, kuinka Peetari oisi tahtonut Taaborin vuorella asua; ja sitten näetten taas Raamatusta, kuinka heidän oli työläs olla yrttitarhasa, josa kaikkein syntisten lasaretti aljettiin. Vielä sanoo Salomon: parempi on mennä murhe huoneeseen kuin ilo huoneeseen.

Suurissa kokouksissa oli paljon omaa väkeä, mahdollisesti myös suurina auktoriteetteina pidettyjä henkilöitä. Kokoukset loivat turvallisen ilmapiirin yhteisten tuntojen ja henkilökohtaisten kokemusten jakamiseen.³¹ Tätä Paavo tuskin piti sinänsä ongelmallisena. Paavo ajatus näyttää olleen – hänen kielikuvaansa mukailten – että pitkä Kirkastusuorella oleskelu voi tehdä Getsemanen hyvin vastenmieliseksi. Paavon vertauksessa Getsemane näyttäisi rinnastuvan tilaan, jossa pitäisi olla ilman joukkovoiman ja suurten johtajien tarjoamaa tukea: yksin tai vain tavallisten vertaisten joukossa pimeydessä, ja pyrkiä siitä huolimatta pysymään valveilla.³² Sama ajatus löytyy muutamasta muustakin, muun muassa Nils Gustaf Malmbergille³³ ja Lapuan heränneille osoitetusta kirjeestä, jossa Paavo kirjoit-

taa suuriin kokouksiin viitaten: ”näitten huvitusten kanssa mänitte sivu Kristuksen”.³⁴ Toivo Laitinen on lisäksi huomauttanut että Paavon suosiman Johan Wegeliuksen³⁵ postillan toisen pääsiäispäivän saarnassakin varoitellaan, etteivät suuret kokoukset ole aina hyödyllisiä.³⁶

Paavo tuo esiin vielä yhden hengellisen perustelun suurten kokousten välttämiseksi viittaamalla Saarnaajan kirjan jakeeseen 7:3: ”Parempi on mennä murhehuoneeseen kuin ilohuoneeseen: toisessa on kaikkein ihmisten loppu, ja elävä panee sen sydämeensä.” Termi ”murhehuone” esiintyy Paavolla mainitun kohdan lisäksi vain hänen kirjassaan *Muuan sana heränneille talonpojan säädyistä*.³⁷ Kyseinen heprean ilmaus Saarnaajassa (בֵּית אֲבִיבָה) on nykykielellä ”surutalo” – ei siis paikka, jossa tunnettaisiin hieman haikeutta, vaan jossa surraan läheisen kuolemaa. Paavon sovelluksessa ”murhehuonetta” on tuskin tarkoitettu näin konkreettiseksi; viittaus toimii raamatullisena perusteluna sille, miksi seuroista ja ystävien tapaamisesta saatava ilo ei aina ole tarpeellista.

Vaikka edellä mainituissa raamatunkohdissa ei siis varsinaisesti puhuta suurista hengellisistä kokoontumisista, Paavo näyttää tulkitsevan niitä tähän suuntaan. Taustalla vaikuttaa ilman muuta vallitseva yhteiskunnallinen tilanne, Paavon sanoin ”luonnolliset syyt”: ei pidä suotta uhmata esivaltaa eikä hankkia päällensä rangaistuksia.³⁸ Paavo ei silti tingi asian hengellisistä perusteluista, vaan haluaa vakuuttaa kirjeiden vastaanottajat suorilla viittauksilla sellaisiin raamatunkohtiin, joiden takana voi nähdä omaa kantaa tukevan yleisperiaatteen. Kenties luontevimmin tämä yleisperiaate tulee näkyviin kirjeessä Eric Tuoviselle³⁹ 7.5.1848: ”ej ole koskaan suuret kokoukset terveelliset, vaan se on paljo terveellisempi kuin Christus sanoo: ’kussa kaksi eli kollme tulevat yhteen minun nimeen, siinä tahon minä olla teijän keskenänne.”⁴⁰ (Vrt. Matt. 18:20: ”Sillä kussa kaksi taikka kolme tulevat kokoon minun nimeeni, siinä minä olen heidän keskellensä.”)

TULKINTAPERINNE PAAVON RAAMATUNTULKINTAA OHJAAMASSA

Paavon polemiikista Henrik Renqvistiä vastaan ilmenee, että hän koki Renqvistin korostavan hen-

gellisten harjoitusten merkitystä tavalla, jonka hän pelkäsi vievän ”lain töihin”.⁴¹ Paavo puhuu useassa kohdassa Jumalasta, ”joka jumalattoman vanhurskaaksi tekee ilman lain töitä”.⁴² Tässä on taustalla luterilaisen vanhurskauttamisopin kannalta kaikkein keskeisimmät raamatunkohdat, Room. 3:28: ”Niin me siis sen siksi pidämme, että ihminen tulee vanhurskaaksi uskon kautta, ilman lain töitä” ja 4:5–6: ”Mutta joka ei työtä tee, vaan uskoo sen päälle, joka jumalattoman vanhurskaaksi tekee, hänen uskonsa luetaan hänelle vanhurskaudeksi. Niinkuin myös David sanoo: autuus on sen ihmisen, jolle Jumala vanhurskauden lukee ilman töitä.”⁴³ Lyhyt kirje J. F. Berghille 16.1.1842:

Paljon terveisiä rakas ystävä – – B.

Teidän kirjoituksenne minä sain ja minä ihmettelen, surkutellen, teidän uskonne heikkoutta. Kuinka te epälette Jumalan auttavasta avusta joka teille ei himojenne jälkeen rakkää taivaallista Lääkitystä. Jos nyt r.y. tahdot minun halpaa puhettani uskoa, niin anna kunnia sille kolmyhteiselle Jumalalle, joka jumalattoman vanhurskaaksi tekee ilman lain töitä ja omata kunniaa ja tottele nyt. Jos tahdot hengellinen ystäväni olla, lankea Herran eteen sellaisena kuin tunnet. Sitten loppuu sulta oma rakkaus ja Renqvistin rukous – usko haisee jo kokonansa – – Jää hyvästi tällä kerralla!⁴⁴

Edellä mainituissa Roomalaiskirjeen kohdissa on kyseessä juutalaisen lain noudattaminen, mutta toisen ja kolmannen luvun vaiheilla Paavali yhdistää sen melko tasapuolisesti rituaalilain kuten ympärileikkauksen ja eettisten käskyjen noudattamiseen (viime mainituista Paavali mainitsee varastamisen, aviorikoksen ja tempppelinryöstön, Room. 2:21–22). Aukusti Oravalan välittämien kertomusten mukaan Paavo syytti ”renqvistiläisiä” siitä, että näiden parannuksenteossa olisi kieltäytyminen tupakasta ja alkoholista saanut liian suuren osan.⁴⁵ Mikäli Paavon ajatuksena olisi ollut, että tällainen tupakka- ja viinaparannus rinnastuu Paavalin mainitsemaan lain noudattamisen muotoihin, vaikuttaisi viittaus Roomalaiskirjeeseen aivan toimivalta perustelulta. Tilanne on kuitenkin ongelmallisempi kun kyse on nimenomaan rukouksesta: Paavo mainitsee lopussa

”Renqvistin rukouksen”. On vaikea nähdä, miten kristillisten hengellisten harjoitusten rinnastaminen siihen, mitä Paavali kutsuu ”lain noudattamiseksi”, saisi tukea Roomalaiskirjeestä.

Asiaa valottaa luterilainen tulkintaperinne. Paavo oli epäilemättä lukenut Raamatustaan Lutherin esipuheen Roomalaiskirjeeseen. Siinä varoitetaan luulouksoon liittyvistä vanhurskauttamista edeltävistä hyvistä teoista:

Usko ei ole inhimillinen luulo tai unelma, jota muutamat uskona pitävät. Ja kun he näkevät, ettei seuraa mitään parannusta tai hyviä tekoja, ja kuitenkin osaavat paljon kuulla ja puhua uskosta, he lankeavat siihen erehdykseen, että sanovat: usko ei ole kylliksi, täytyy tehdä tekoja, jos tahdotaan tulla vanhurskaiksi ja autuaiksi. – – Meidän on siis pidettävä kiinni siitä, että usko vanhurskauttaa ilman kaikkia tekoja, – – He [=tekopyhät] keksivät itselleen omia tekoja, joissa ei ole rauhaa, iloa, varmuutta, rakkautta, toivoa, rohkeutta eikä mitään muuta oikeaa kristillistä tekoa eikä uskoa.

-
- 29 JE 1, H-Y 67. Kirjeestä puuttuu päiväys.
 30 JE 26, H-Y 14.
 31 Aihepiiriä sivuaa useaan otteeseen Siltala 1992, esim. 21, 49, 52–53. Samanlaisesta näkökulmasta asiaa tarkastelee myös Purhonen 1994, 107–110.
 32 Samaan tapaan Paavon näkemystä analysoi Nyman 1977, 91–92.
 33 1807–1858. Kansallisbiografia: pappi, herännäisjohtaja, saarnaaja.
 34 JE 54, H-Y 84. Kirje on vailla päiväystä. Lyhyt analyysi tekstistä, ks. Laitinen 1977, 147–148. Vrt. myös JE 45, 55; H-Y 74, 36.
 35 1693–1764. Kansallisbiografia: Oulun kirkkoherra, uskonnollinen kirjailija, opettaja. Kansallisbiografia esittelee myös postillaa lyhyesti ja täsmällisesti.
 36 Laitinen 1977, 139.
 37 JE 46, H-Y 89.
 38 JE 26, H-Y 14.
 39 Eleniuksen (2005, 15) mukaan iisalmelainen suntio. Iisalmen haudatuissa 1800-luvun jälkipuoliskolla on kaksi mahdollista ehdokasta tuolla nimellä, kumpikin vain merkinnällä ”Bonde”. (HisKi)
 40 JE 55, H-Y 36.
 41 Tästä mainitsee myös esim. Tarvainen 1967, 16 viitaten Mauno Rosendalin ja Juhani Ahon kokoamiin Paavo koskeviin muisteluihin: Rosendal 1903, 174; Aho, Herännäisyyttä koskevia muistiinpanoja (KL. n:o 6587, SKS), liite M, 41–42.
 42 JE 29, 35, 50, 52, 66, 69, 72; H-Y 16, 23, 33, 35, 46, 49, 52.
 43 Vrt. myös Elenius 2005, 23.
 44 JE 29, H-Y 16.
 45 Oravala 1913, 66–72.

Tässä lyhyessä katkelmassa Lutherin tapaa korostaa tekojen ja vanhurskauttamisen suhdetta voisi kuvailla siten, että Paavalin lausetta ”ihminen tulee vanhurskaaksi uskon kautta, ilman lain töitä” luetaan painottaen sanaa ”ilman”. Paavon tähtäimessä ei siis lienkään hengelliset harjoitukset, vaan se ”lainomaisuus” jolla hän katsoi Renqvistin niitä vaatineen. Paavo näkee siinä samaa henkeä kuin Paavali näki vaatimuksissa, että pakanakristittyjen olisi tullut noudattaa juutalaista lakia.

Paavo kirjoittaa vielä lopuksi: ”Jos tahdot hengellinen ystäväni olla, lankea Herran eteen sellaisena kuin tunnet. Sitten loppuu sulta oma rakkaus ja Renqvistin rukous – usko haisee jo kokonansa”. Tämä tuo mieleen Martan sanat Jeesukselle Lasaruksen haudalla (Joh. 11:39): ”Herra, jo hän haisee, sillä hän on neljä päivää kuolleen ollut.” Viittauksen tarkoituksellisuus ei ole kovin varmalla pohjalla, mutta mikäli se on todellinen, sen tunnistaminen saattaa auttaa ymmärtämään Paavon ajatusta. Olisiko tarkoituksena vihjata Berghille, että ”oma rakkaus” ja ”Renqvistin rukous”, siis omavanhurskaus ja lainomainen rukouselämä, osoittavat, että Berghin usko olisi jo ”neljä päivää kuolleen ollut”?

Paavon tapa soveltaa Paavalin lausumia uskonvanhurskaudesta näyttää olevan lujasti kiinni luterilaisessa tulkintaperinteessä. ”Lain työt” ei sisällä vain juutalaisen lain noudattamista, vaan siihen sisältyy kaikenlainen lainomaisesti harjoitettu hengellisyys. Sellainen on Paavon mukaan esteenä vanhurskauttamiselle.

PAAVON SUHTAUTUMINEN POLVIRUKOUKSEEN

Suhtautuminen polvirukoukseen näyttää luoneen Paavolle tarpeen löytää omalle, väärinymmärryksille alttiille kannalleen perusteluja Raamatusta. Otan viimeisiksi esimerkeiksi keskeisimmät tätä asiaa käsittelevät kohdat Paavon kirjeistä. Kysymys liittyy jälleen Paavon polemiikkiin Renqvistiä vastaan. Renqvistin suosimiin hengellisiin harjoituksiin liittyi olennaisena osana polvirukous. Kirjeessään Pietar Johan Ikoselle⁴⁶ 30.6.1832 Paavo selittää tätä rukousasentoa koskevia käsityksiään. Ensiksi on pantava merkille, ettei Paavo vastusta polvirukousta sinänsä:

Meidän kaikkein täytyy hävetä Hänen korkian Majesteettinsä edessä; meidän pitää sisällisen murheen ja ikävöimisen kanssa saada Häneltä elämä ja henki, ennenkuin me rohkennemme polvillemme lanketa Hänen eteensä. Vaan jos me muuten rohkennemme omassa nimessämme ja omassa hengessämme lanketa Hänen eteensä, niin se on kaikki petos ja ulkokultaisuus ja kaikkien senkaltaisten rukousten alla jääpi sydän ja mieli muuttumata. Tällä tavalla me olemme ymmärtäneet Kristuksen opin; tämän luulevat sitte puoli-heränneet rukouksen poiskielämiseksi ja valhettelevat meidän suhumme, että me poiskielämme kaikki polvillaan pidettävät rukoukset. En minä kieltänyt ole sitä koskaan. – –

Vaan nykyisellä ajalla on nyt monta eksyväistä ja erehtyväistä sielua, jotka luulevat itsellensä Kristuksen hengen olevan, vaikka ei he vielä tunnekaan, mikä Kristuksen henki on ja mitkä sen vaikutukset ovat. Tämä erhehtys saapi alkunsa ylösheräämisestä synnin unesta, ja tämä tapahtuu sillä tavalla: he luulevat itsensä jo kääntyneeksi, vaikka vielä ovat muuttumattomat sydäimestä: nämät alkavat sitte usein polvillaan pitää pitkiä rukouksia, sen kautta ansaitakseen Jumalan armoa ja laupiutta -- Eikö tämä nyt ole hirmuinen petos, koska kesken kääntyneet rupeavat samankaltaisia töitä tekemään ulkonaisella tavalla, vaikka sydän sisällisesti näistä töistä ei mitään tiedä;⁴⁷

Siiis: polvirukous sopii hengellisesti edistyneemmille, mutta ei vastakääntyneille. Tämän näkemyksen raamattuperustelujen kanssa Paavo joutuu varsin tiukoille, sillä Raamatusta ei määrätä mitään rukousasentoa eikä kielletä toista. Seuraavassa otan esiin kohta kohdalta asiaa koskevat raamattusitaatit mainitusta kirjeestä.⁴⁸

Minä olen vähin lukenut Raamattua ja olen nähnyt Kristuksen sanoista, joka sanoo itse: aina tulee rukoilla, ja ei väsyä (Luuk. 18: 1) ja kieltää taas toisessa paikassa fariseusten tavalla rukoilemasta, – –

Tässä on kaksi suoraa viittausta Raamattuun. Kehotus jatkuvaan rukoukseen ei tarkkaan ottaen ole Kristuksen itsensä suusta vaan evankelistan selitysvertaukseen leskestä ja väärämielisestä tuomarista (Luuk. 18:1–8). Paavon näkemys rukouksen tarpeellisuudesta tulee kuitenkin helposti perustelluksi. Toinen

kohta on hivenen ongelmallisempi: Jeesus ei missään suoranaisesti kiellä ”rukoilemasta fariseusten tavalla”. Paavolla on ehkä ollut mielessään Matt. 23:14: ”Voi teitä kirjanoppineet ja Pharisealaiset, te ulkokullatut! jotka syötte leskein huoneet, ja muodoksi pidätte pitkät rukoukset: sentähden te saatte sitä kovemman kadotuksen.”⁴⁹ Nuhtelu ei kohdistu rukoilemiseen vaan epäoikeudenmukaisuuteen, ”leskien huoneiden syömiseen”. Viittaus voi olla myös yksinkertaisesti Vuoriisaarnaan, jossa Jeesus kieltää rukoilemasta ”niinkuin ulkokullatut” (Matt. 6:5). Kirjaimellisesti otettuna Paavon väite, että ”Kristus kieltää fariseusten tavalla rukoilemasta”, on epätosi.⁵⁰

Vaan jos me ilman sitä järjestystä yöt ja päivät olisimme polvillamme ja vaivaisimme itsiämme, niinkuin Baalin papit Elian aikana, niin senkaltaista rukousta Vapahtaja ei koskaan ole käskenytt harjoittamaan, – –

Ensimmäisen kuningasten kirjan kertomuksessa, johon Paavo viittaa, Baalin papit jopa viiltelivät itsensä verille (1. Kun. 18). Kertomuksen mukaan he eivät kuitenkaan olleet polvillaan (18:26–29). Paavon tähtäyspiste on siis ”itsensä vaivaamisessa”, ei ”polvillaan olossa”, ja Baalin pappien toiminta on kielikuva pikemmin kuin perustelu.

Eikö Herra itse sano: kuin te parhaallansa käsiänne nostatte, niin minä kuitenkin käännän silmäni teistä pois; ja vaikka te paljon rukoilisitte, en minä kuitenkaan teitä kuule Jes. 1: 15, ja mitä apostoli Paavali kirjoittaa siitä: kaikki, mikä ei ole uskosta, se on synty Ruom. 14: 23. Oikia usko ei ole mikään muu, kuin se totisen kääntymisen kautta saatu sovinto Vapahtajan kanssa, jonka päälle pitää oleman Pyhän Hengen todistus, josta Raamattu sanoo: jolla ei ole Kristuksen henkeä, se ei ole Hänen omansa Ruom. 8: 9.

Tässä on kolme raamatunkohtaa tiiviisti peräkkäin. Jesajan kirja alkaa nuhteilla Juudaa vastaan. Nuhteet eivät johdu vääristä rukouskäytännöistä vaan muista vääryyksistä. Paavo jättääkin jakeesta Jes. 1:15 pois sen loppuosan, syyn siihen, miksi Jumala ei kuule Juudan asukkaiden rukousta: ”teidän kätenne ovat verenvikoja täynnä.” Kyseessä on joka tapauksessa hyvä kohta perustelemaan sitä, ettei

ulkonainen rukous sinänsä vaikuta mitään positivistista. Jos se ei ole ”uskosta”, se on jopa synty, toteaa Paavo vedoten Paavaliin (Room. 14:23).⁵¹ Oikean uskon tuntomerkeksi tai suorastaan määrittelyksi Paavo asettaa ”totisen kääntymisen kautta” saadun sovinnon ”Vapahtajan kanssa, jonka päälle pitää oleman Pyhän Hengen todistus”. Tässä Paavo vetoaa toiseen Roomalaiskirjeen kohtaan: ”jolla ei ole Kristuksen Henkeä, ei se ole hänen omansa” (8:9). Ei ole aivan selvää, mitä ”Kristuksen henki” kyseisessä kohdassa tarkoittaa, mutta kontekstin perusteella se liittyy elämiseen ”hengen eikä lihan mukaan” (8:4, KR1992), ei ainakaan suoranaisesti jonkinlaiseen Pyhän Hengen antamaan vakuutukseen ”sovinnosta”.⁵² Kolme jyrkänsisältöistä raamatunkohtaa antavat kirjeelle huomattavaa tehoa ja näennäistä raamatullisuutta. Perustelut kuitenkin ontuvat eikä varsinaiseen asiaan – polvirukoukseen – ole vielä päästy.

[H]e luulevat itsensä jo kääntyneeksi, vaikka vielä ovat muuttumattomat sydäimestä: nämät alkavat sitte usein polvillaan pitää pitkiä rukouksia, sen kautta ansaitakseen Jumalan armoa ja laupiutta Davidin ja Danielin esimerkin jälkeen, joilla oli totinen Jumalan Henki. Eikö tämä nyt ole hirmuinen petos, koska kesken kääntyneet rupeavat samankaltaisia töitä tekemään ulkonaisella tavalla, vaikka sydän sisällisesti näistä töistä ei mitään tiedä; sillä David

46 Eleniuksen, 2005, 15, mukaan Mikkelin pitäjistä. Mikkelin kirkonkirjoissa mainitaan Väänälän kylässä 9.2.1805 syntynyt Petter Johan, isä Petter Ikoim ja äiti Anna Waljacka. (HisKi)

47 JE 10, H-Y 6.

48 Sitaatteihin sisältyvät raamattuviittaukset ovat Paavolta itseltään.

49 Paavon kirjeiden sähköinen editio (Kirjasilta) sisältää muutamia raamattuviitteitä, joita ei itse kirjeiden tekstissä mainita. Tässä kohtaa Kirjasillan viite on kohtaan Mark. 12:40, mutta siinä on kyse lainopettajista.

50 Jonzonin 1937, 168, mukaan myös Antti Björkqvistin postillassa *Uskon harjoitus autuuteen* perustellaan varoitusta ”ilman sydämen uskoa suoritettavista rukousharjoituksista – – fariseuksen esimerkillä.”

51 Jonzonin 1937, 168, mukaan myös Paavon suosiman Christian Zieguererin *Jumalisessa tutkistelemuksessa* vedotaan ko. Roomalaiskirjeen kohtaan samanlaisessa yhteydessä.

52 Jonzon 1937, 70–71, mainitsee viittaukset Jesajaan ja Roomalaiskirjeeseen esittämättä kuitenkaan mitään tulkintahistoriallista analyysyä.

silloin jo oli Jumalan ystävä, koska hän näin rohkeni lanketa polvilleen Herran eteen.

Paavon mukaan vastaheränneet alkavat ottaa liian pian mallia Daavidista ja Danielista useiden ja pitkien polvirukousten pitämisessä. Mainituilla Vanhan testamentin uskonsankareilla oli kuitenkin Paavon mukaan ”totinen Jumalan Henki”. Daavidista kerrotaan, että hän saa Jumalan Hengen Samuelin voidellessa hänet ja että Henki siirtyi Saulista Daavidiin (1. Sam. 16:13–14). Daavidin mainitaan rukoilleen kumartuneena (רִשְׁתָּהוּ) vasta 2. Sam. 12:20, kun hänen Batsaban kanssa tekemästään aviorikoksesta syntynyt lapsi on kuollut. Mielikuva polvillaan rukoilevasta Daavidista tulee todennäköisesti Daavidin nimeen liitetystä Psalmeista. Kirjeestä Rouva Lagukselle⁵³ 16.12.1839: ”Muistakaat mitä se pyhä prophetta David sano: minä käyn kymäryxisä ja kumarruksisa ja yli päiviä ja öitä olen minä murheisan”.⁵⁴ Viittaus on Psalmiin 38:7, jonka otsikko Bibliassa on ”Davidin Psalmi muistoksi”.

Daniel puolestaan on malliesimerkki renqvistiläisestä rukouksesta, jossa polvirukouksen yksi tehtävä on julkinen tunnustautuminen.⁵⁵ Tämän Daniel tekee henkensä uhalla (Dan. 6). Kanonisessa Danielin kirjassa hänen saamastaan Jumalan Hengestä mainitsevat vain Nebukadnessar (4:5) ja tämän leski (5:11–12). Apokryfikirjoihin kuuluvassa Susannassa, jonka kuvaama tilanne ilmeisesti edeltää kanonisen Danielin kirjan tapahtumia, Jumala herättää Pyhän Hengen Danielissa (Sus. 45). Ei ole kuitenkaan välttämätöntä olettaa, että Paavo olisi näin tarkkaan pohtinut, oliko Danielilla Jumalan Henkeä; Danielin asema profeettana riittää osoittamaan sen.

Johtopäätökseksi voidaan todeta, että vaikka Paavo viittaa asiaa perustellessaan useisiin raamatunkohtiin, niissä ei puhuta rukousasennosta. Niin ikään näkemys siitä, että polvillaan rukoilemista tulisi välttää jossain tietyissä hengellisissä tilassa, jää vaille uskottavaa raamatullista perustelua. Paavon tähtäimessä tuskin onkaan itse rukousasennon torjuminen, vaan huomion kiinnittäminen rukoilijan mielentilaan. Jonzonin mukaan Paavon suosimassa hengellisessä kirjallisuudessa varoitettiin ”rukoulemasta fariseusten tavalla” ja ”orjallisista” hengel-

lisistä harjoituksista. Niin ikään käsitys siitä, että oikea rukous edellyttää elävää uskoa, tuli Paavolle hänen suosimistaan hengellisistä kirjoista.⁵⁶ Jokin Renqvistin tai hänen kannattajiensa tavassa harjoittaa polvirukousta herätti Paavossa huolen siitä, että rukousasennosta tulisi tärkeämpi kuin oikeasta mielentilasta. Se loi tarpeen yrittää löytää raamatullisia perusteluita omalle kannalle.

LOPUKSI

Paavon raamatunkäytölle näyttää edellä esitettyjen esimerkkien valossa olevan tyypillistä yleisperiaatteen etsiminen viitattujen raamatunkohtien takaa. Suurien kokousten tilapäisen keskeyttämisen perusteluksi riittää, että ”Herra taitaa auttaa itseksitakin yksinäisyydessäkin”,⁵⁷ ja tätä periaatetta valaistetaan raamatuviittauksilla. Vanhurskauttamisen kannalta Paavo pitää olennaisena että se tapahtuu ”ilman lain töitä”, ja tässä valossa hän voi pitää ”lain töinä” hengellisiä harjoituksiakin. Polvirukouksen rajoittamista taas perustellaan raamatunkohdilla, jotka kiinnittävät huomiota rukoilijan oikeaan mielentilaan: se on olennaista, ei itse rukousasento. Tähän periaatteeseen vedoten voidaan torjua vaatimus siitä, että oikean rukouksen tulisi tapahtua nimenomaan polviltaan.

Raamatunkohdat, joihin Paavo viittaa, vaikuttavat löytyvän miellelyhtymien kautta. Lopputulos näyttää hajanaiselta valikoimalta irrallisia raamatunlauseita. Reseptiotutkimuksessa voidaan kuitenkin osoittaa niitä yhdistävä punainen lanka. Paavo nojaa argumentoinnissaan johonkin yleisperiaatteeseen, ja hänen mieleensä nousee raamatunkohdita, joiden hän arvelee puhuvan kyseisen yleisperiaatteen puolesta.

Paavon raamatunkäytössä riittäisi runsaasti tutkittavaa, ainakin yhden opinnäytetyön verran. Jo Paavon kirjeiden kaikkien raamatukykentöjen paikallistaminen osoittautuisi varmasti vaivan arvoiseksi. Toivon tämän artikkelin voivan pieneltä osaltaan viitoittaa tietä tällaiselle tutkimukselle.

LÄHTEET

AHO, JUHANI

- *Herännäisyyttä koskevia muistiinpanoja*. KL. n:o 6587, SKS, liite M, 41–42.

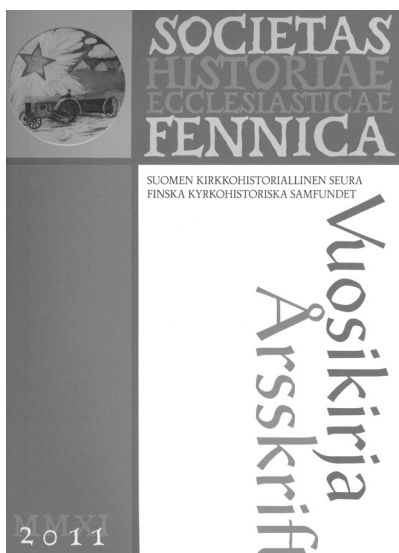
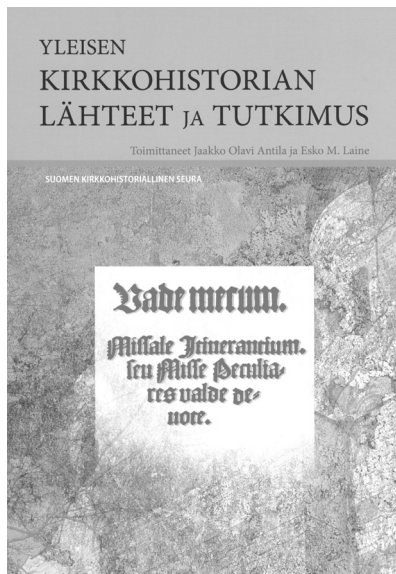
- BIBLIA *Biblia. Se on: Koko Pyhä Raamattu Suomeksi*. 1776.
- H-Y *Paavo Ruotsalaisen Kirjeet*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys, 1985.
- HisKi HisKi – Historiakirjat. Suomen Sukututkimusseura. <http://hiski.genealogia.fi/historia>
- JE *Paavo Ruotsalainen: Kirjeitä*. Toim. Jaakko Elenius. Helsinki: Kirjapaja, 2005.
- KANSALLISBIOGRAFIA
- Biografiakeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://www.kansallisbiografia.fi>.
- KIRJASILTA
- *Kirjasilta: Paavo Ruotsalaisen kirjeet*. <http://www.kirjasilta.net/ruotsalainen/kirjeet/index.html>.
- LUTHER, MARTTI
- *Martti Luther CD-ROM v. 2*. Helsinki: SLEY-kirjat, 2005.
- ROSENDAL, MAUNO
- *Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadalla I*. Oulu: Herättäjä. 1903.
- WEGELIUS, JOHAN
- *Se Pyhä Ewangeliumillinen Walkeus Taiwalisesa Opi-sa ja Pyhäsä Elämäsä I–II*. Tukholma, 1747–49.
- KIRJALLISUUS
- ELENIUS, JAAKKO
- 2005 ”Johdanto”. *Paavo Ruotsalainen: Kirjeitä*. Helsinki: Kirjapaja.
- HUTTUNEN, NIKO
- 2010 *Raamatullinen sota: Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisuja 216.
- JONZON, BENGT
- 1937 *Paavo Ruotsalainen ja hänen uskonelämänsä*. Suom. Sigfrid Sirenius. Porvoo: WSOY.
- JÄRVELÄINEN, PETRI
- 1990 *Salattu viisaus: Johdatus Paavo Ruotsalaisen elämään ja ajatteluun*. Aholansarisäätiö.
- 1994 *Yks enkeli yks perkele: Kirjoituksia Paavo Ruotsalaisesta*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- KARES, OLAVI
- 1941 *Heränneen kansan vaellus: Suomen herännäisyyden elämää ja vaiheita n. v:sta 1880 v:een 1930. Osa I*. Helsinki: WSOY.
- KARJALAINEN, URPO
- 2002 *Mitä meiltä puuttuu? Paavo Ruotsalaisen paradoksi*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- LAITINEN, TOIVO
- 1977 ”Kirkon puolesta – kirkkoa vastaan”. *Paavo Ruotsalainen 1777–1852: Juhlakirja*. Toim. Olavi Tarvainen. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- NISSINEN, MARTTI
- 1993 ”Homoeroottikkaa Raamatun teksteissä”. *Teologinen Aikakauskirja* 98, 428–441.
- NYMAN, HELGE
- 1977 ”Odottavan uskon mies”. *Paavo Ruotsalainen 1777–1852: Juhlakirja*. Toim. Olavi Tarvainen. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- ORAVALA, AUKUSTI
- 1913 *Paavo Ruotsalainen*. Jyväskylä: Gummerus.
- PURHONEN, HANNU
- 1994 *Piikkinen mies: Paavo Ruotsalainen ihmisenä*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- PURSIAINEN, TERHI
- 1998 ”Aholansaaren vanha Raamattu: bibliografisia muistiinpanoja ja mietteitä”. *Teologinen Aikakauskirja* 103, 548–551.
- SALONEN (SALOMIES), ILMARI
- 1930 *Henrik Renqvist I*. Helsinki: Otava.
- SILTALA, JUHA
- 1992 *Suomalainen ahdistus: Huoli sielun pelastumisesta*. Helsinki: Otava.
- SIMOJOKI, MARTTI
- 1977 ”Vaivattujen sielunhoitaja”. *Paavo Ruotsalainen 1777–1852: Juhlakirja*. Toim. Olavi Tarvainen. Lapua: Herättäjä-Yhdistys, 69–86.
- TARVAINEN, OLAVI
- 1967 *Paavo Ruotsalaisen opinkäsitys*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- YLIKANGAS, HEIKKI
- 1979 *Körttiläiset tuomiolla: Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa*. Helsinki: Otava.
-
- 53 Kyseessä lienee herännäispappi Jonas Laguksen järjestyksessä toinen vaimo Albertina Charlotta Widmark (1809–1849), omaa sukua Ganander. Tiedot: Kansallisbiografia ja HisKi.
- 54 JE 24, H-Y 13.
- 55 Tämän käsityksen saa esim. Salosen (Salomies) kuvauksesta: Salonen 1930, 142–149.
- 56 Jonzon 1937, 168.
- 57 JE 1, H-Y 67.

SOCIETAS HISTORIAE ECCLESIASTICAE FENNICA

Yleisen kirkkohistorian lähteet ja tutkimus
Toim. Jaakko Olavi Antila & Esko M. Laine
SKHST 215, 2011. 353 sivua. Hinta: 30 €

Millaista kristinusko on ollut eri aikoina ja miten käytettävissä olevien lähteiden avulla voisi saada otteen sen historian moninaisista ilmiöistä? Näitä kysymyksiä tarkastelee laaja yleisen kirkkohistorian tutkijoiden asiantuntijajoukko. Teoksessa liikutaan eri mantereilla ja edetään vanhasta kirkosta aina nykypäivään.

Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2011
Finska kyrkohistoriska samfundets årskrift 2011
269 s. Hinta: 30 €

Vuosikirjan artikkeleissa liikutaan niin Agricolan kirjastossa kuin 1940-luvun vankileireillä, uurnahautausmaalla ja Ranskan vallankumouksen pyörteissä. Laaja kirjallisuusosasto tarjoaa tietoa kirjautuksista ja katsauksissa pureudutaan ajankohtaisiin konferensseihin sekä näyttelyihin.

Ville Jalovaara
Kirkko, Kekkonen ja politiikka 1962–1982
SKHST 219, 2011. 305 s. Hinta: 25 €

Ville Jalovaara tutkii väitöskirjansa jatko-osassa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispojen ja Kotimaa-lehden suhdetta suomalaisiin poliittisiin vallankäyttäjiin presidentti Urho Kekkosen presidenttikauden kahtena viimeisenä vuosikymmenenä. Tutkimuksessa luodaan katsaus myös merkittäviin presidentinvaaleihin vuonna 1982.

Myynti: Tiedekirja, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki. <http://www.tiedekirja.fi/>